

забезпечення рівних прав і можливостей для всіх релігійних організацій, утвердження суспільної терпимості та поваги між віруючими (не в останню чергу завдяки імплементації Україною міжнародних правових норм, спроможності авторитетних європейських та світових організацій аналізувати дотримання державою законодавства щодо прав людини та діяльності релігійних організацій тощо).

Пров. наук. співр. М.Бабій

3. Свобода совісті та свобода релігії: теоретичний і практичний вимір

Проголошення свободи совісті та свободи релігії є одним із важливих завоювань людства в контексті цивілізаційного розвитку. Аналіз історично-темпорального аспекту розвитку свободи совісті і свободи релігії засвідчує константну увагу до цих проблем у розмаїтті їх вияву. Вони (ці проблеми) без перебільшення є одними з важливих і актуальних тем філософського, правознавчого, релігієзнавчого та теологічного дискурсів. Сутнісній концептуальній своєрідності свободи совісті та свободи релігії, їх парадигмальним основам, присвячений значний масив наукової і теологічної літератури, спеціальних досліджень⁷.

Надзвичайна увага до проблем свободи совісті та свободи релігії, висока їх оцінка певною мірою визначається екстраординарною значущістю для буття людини та соціуму. Вони знаходяться нині в центрі уваги як міжнародного співтовариства, так і суспільно-політичної й наукової думки США, Європи, в тому числі й України.

Зрозуміло, що така зацікавленість диктується передусім гострою потребою практики, а також необхідністю теоретичного осмислення тих граней свободи совісті й свободи релігії, які є найбільш актуальними і важливими.

У цьому зв'язку декілька загальних зауважень.

свободи совісті. А саме: «Європейської конвенції з прав людини», «Паризької хартії для нової Європи», низки рекомендацій та рамкових конвенцій ПАРЄ.

⁷ Див. Свобода релігії и убеждений: основные принципы – М., 2010; Залужний А.Г. Право. Религия. Закон. – М., 2008; Бабій М.Ю. Свобода совісті: філософсько-антропологічне і релігієзнавче осмислення. – К., 1994; Бурьянов С.А. Свобода совести и светскость государства в Российской Федерации. – М., 2010; Климов В.В. Свобода совісті, церква, релігійність в українському суспільстві періоду незалежності. – К., 2009.

По-перше, проблема свободи совісті та свободи релігії має розглядатися тільки в нерозривному зв'язку із світоглядними, духовними та життєвими аспектами буття особистості.

По-друге, свободи совісті й свобода релігії є невід'ємними компонентами системи загальнолюдських цінностей, основних демократичних прав і свобод людини.

Не буде перебільшенням сказати, що свобода совісті та свобода релігії є і одними з "важливих інгредієнтів людського життя". Саме тому переважаюча частина досліджень феномену свободи совісті вказує на її фундаментальність, розглядає як "первісну свободу, що лежить в основі всіх інших свобод"⁸, як корінну категорію всієї індивідуальної активності і думки. Не випадково один з класиків української філософсько-правової, соціологічної думки Богдан Кістяківський наголошував, що серед "невідчужуваних, безпосередньо притаманних людині прав на першому місці стоїть свобода совісті"⁹.

Історично склалося так, що поняття "свобода совісті" та "свобода релігії" утвердилися в науковому, політичному та юридичному обігу як категорії права. І в ньому, як справедливо зауважують окремі дослідники цих проблем, відчутною є достатньо сильна влада традиції, що історично й специфічно пов'язала поняття совісті з правом вільно сповідувати релігію¹⁰. Тому, як показує аналіз літератури, присвяченої цим проблемам, головний акцент робиться на їх правових аспектах.

У цьому контексті поняття "свобода совісті" і "свобода релігії" часто подаються як тотожні, рівнозначні. Зрідка робляться певні зауваги щодо їх розрізнення. Навіть у міжнародних правових документах різниця між цими поняттями ігнорується або ж їх вживають без відповідних пояснень. Це, до речі, і ставить питання щодо правомірності і коректності вживання цих та інших понять зазначеного категоріального ряду.

Вважаю за необхідне у цьому зв'язку зупинитися на змісті окремих понять, що так чи інакше співвідносяться з категорією "свободи совісті". Коли ми ведемо мову про «свободу совісті», то маємо на увазі категорію, що у своїй сутності перебуває у нерозривному зв'язку із сенсом, світоглядними координатами буття людини.

Вона характеризує внутрішню здатність людини осмислювати, оцінювати різні моральні та світоглядні, в тому числі й релігійні, парадигми (в «традиційному» і «нетрадиційному» вияві), вільно, без зовнішнього примусу робити завізований власною совістю вибір, самовизначатись щодо них, переводити їх ціннісно-сміслові параметри в площину своїх життєвих установок, а також можливість безперешкодної самореалізації на їх основі.

⁸ Див. наприклад: Лернер Н. Релігійні права людини на основі документів ООН // Релігійна свобода і права людини: Правничі аспекти, В 2-х т. – Т.2. – Львів., 2001. – С.121; Марти М. Религия и религиозные права человека // Права человека и религия. Хрестоматия. – М., 2001 – С. 20.

⁹ Кістяківський Б.О. Вибране. – К., 1996. – С. 244

¹⁰ Див: Советское государство и право – 1991. – №5. – С. 28.

В даному контексті категорія "свободи совісті" є явищем багатоплановим. Вона охоплює своїм змістом широку сферу духовного, світоглядного буття людини, в якій та самовизначається і самоактуалізується. Свобода совісті є стрижнем ідентичності людини, атрибутом особистості. Це – право бути людиною. Релігія в аспекті означеної вище сфери постає як одна з важливих її структурних елементів, одначе не покриває її. Таким чином, поняття "свобода совісті" і "свобода релігії" тісно взаємопов'язані, однак не є тотожними. Вони співвідносяться як ціле (*свобода совісті*) і частина (*свобода релігії*).

Відзначимо, що свобода релігії, будучи однією з важливих структурних складових свободи совісті, "стосується того, що є благом людського духу, ... всього того, що має відношення до вільного функціонування релігії в суспільстві"¹¹.

Важливим і визначальним у методологічному аспекті є те, що коли ми експлікуємо свободу релігії, то маємо передовсім на увазі проблеми, пов'язані не тільки з віруючою людиною, яка вже здійснила свій вибір і самостверджується в системі конкретних релігійних координат чи у певній релігійній спільноті, а із особистістю, яка ще не є віруючою (*або ж знаходиться в ситуації заміни віросповідання*), й лише шукає істину у царині "вічних питань", сенс свого життя в релігії, свій шлях до Бога. Тобто йдеться про особистість, яка самовизначається в релігійній царині.

Проблеми, які вирішує людина в ході цього складного інтропсихологічного, інтелектуального процесу, питання, які вона ставить сама собі, своєму життєвому, духовно-ціннісному досвіду, аналіз і оцінка наявних альтернатив у площині вибору, свідчать про свободу її розуму, волі, совісті, про їх узгоджену здатність вільно шукати такі вирішення проблеми, "які могли б надати життю повного сенсу". Відзначимо, що такого роду пошук є для неї іманентною, глибоко духовною спонукою. Цей пошук постає як своєрідний "пробуджений запит духу", як потреба "все своє існування оперти на істині, визнаній остаточно, що дає впевненість і не підлягає ніяким сумнівам"¹². Для багатьох людей такою істиною стає конкретне релігійне вчення, як вияв вільної реалізації "запиту духу", що відбувається через їхнє самовизначення, через вибір, який є його вузловим моментом.

У цьому зв'язку варто нагадати думку відомого російського філософа І.А.Ільїна про те, що "тільки вільне переконання має духовну силу і життєву вагу: тільки воно охоплює останню глибину особистості"¹³. Таким чином, релігійність виростає з "глибокого прагнення людини до істини" і є наслідком її вільного особистого "шукання Божественного". Тобто, "релігійність є життя", вона є вільний зв'язок людини з Богом і, до того ж, в індивідуальному

¹¹ Декларация о религиозной свободе // Второй Ватиканский собор. Конституции, Декреты, Декларации. – Брюссель, 1992. – С. 439.

¹² Енцикліка "Fides et Ratio" святішого отця Івана Павла II // Віра і розум - двоє крил людського духу. – К., 2001. – С. 31.

¹³ Ильин И.А. Путь к очевидности. – М., 1993. – С. 370.

вияві. Отже, віра, релігійні переконання тільки тоді істинні, коли вони є результатом вільного, самостійного вибору людей, коли вони постають "ділом закону, написаного в їхніх серцях" (Рим. 25:15).

За своєю сутністю поняття "свобода релігії" можна охарактеризувати як вільне, без будь-якого (світського, владного чи релігійного) силювання, засвідчене власною совістю самовизначення особистості щодо певних релігійних цінностей, орієнтирів та можливість її вільної самореалізації, життєвого самоствердження на їх основі.

Іншими словами, свобода релігії, свобода віросповідання - це є свобода релігійної совісті. Остання "презюмує" таку сферу буття людини, куди державна влада втручатися не має права. Вона "не має ніякої компетентності у справах релігії. Держава повинна гарантувати і підтримувати порядок свободи, ... свободу віросповідання і вільне відправлення культу"¹⁴.

Зауважимо, що в релігієзнавчій та юридичній літературі ми часто зустрічаємо терміни "релігійна свобода", "релігійні права людини", які розглядаються як рівнозначні поняттям "свобода релігії", свобода віросповідання.

У своїй сутності ці терміни постають радше характеристикою рівня свободи, прав і можливостей саме віруючої людини, зокрема у контексті її перебування в релігійній спільноті в рамках тих приписів, вимог внутрішнього розпорядку, канонів, які встановлює та чи інша релігійна організація. Ці поняття є структурними елементами поняття "свобода в релігії". Ізраїльський філософ Наган Лернер звертає увагу на те, що "поняття *релігійні права людини* можна розглядати як права людини у релігійній сфері"¹⁵.

Аналіз показує, що понятійні конструкти "релігійна свобода" та "релігійні права людини" введені в науковий обіг за так званим галузевим принципом (*економічні права і свободи, політичні права тощо*).

Отже, конкретним і науково обґрунтованим є, на нашу думку, вживання в означеному контексті поняття "свобода релігії" та «свобода віросповідання». Сам термін "релігія" має трактуватися максимально широко, із врахуванням тенденцій до поглиблення процесів поліконфесіоналізації.

Відзначимо, що у самому визначенні поняття "свобода релігії" чітко проглядаються її внутрішній і зовнішній аспекти.

Сутністю її внутрішнього аспекту є свобода самовизначення особистості в площині релігійних орієнтирів, цінностей. В даному контексті свобода постає як "феномен повного внутрішнього самовизначення"¹⁶, як його умова і можливість.

¹⁴ Каспер В., кардинал. Свобода віросповідання та регіонально-культурна ідентичність // Релігійна свобода. Науковий щорічник №6 – К., 2002. – С. 7.

¹⁵ Лернер Н. Релігійні права людини на основі документів ООН // Релігійна свобода і права людини. Правничі аспекти. В 2-х т. – Т. 2. – Львів., 2001. – С. 118.

¹⁶ Див.: Пузирей А.А. В стороне Декарта // Вопросы методологии. – 1997. – №1-2. – С. 146.

В результаті самовизначення, вільного вибору релігійні ідеї, цінності, орієнтири, сприйняті розумом, серцем, совістю "набувають суб'єктивно особистішого змісту" і функціонують як своєрідний "живий орган" власного "Я" віруючої особистості. Цей процес надзвичайно складний. Він передбачає глибоку перебудову внутрішнього світу індивіда. Набуті релігійні переконання, цінності утворюють чіткий мотиваційний каркас самореалізації віруючої людини.

Релігійна самореалізація - це вільна, без будь-якого примусу публічна маніфестація особистістю своїх переконань і узгодження з їх суттю своїх вчинків, дій, життєдіяльності. Це один з важливих структурних компонентів свободи релігії. Остання набуває свого актуального (суспільного) буття саме в контексті релігійної самореалізації.

Свобода релігії виявляє себе як на особистісному рівні, так і на рівні релігійних спільнот. В особистісному, суб'єктивно-екзистенційному вимірі свобода релігії постає як свобода віросповідання. Інколи вживають поняття "свобода віровизнання". Як перше, так і друге поняття вказує на належність віруючої людини до конкретної конфесії, вказує на цілком конкретне віровчення. Зауважу, що в процесі релігійного самовизначення індивід вибирає не релігію взагалі, а конкретні релігійні цінності, орієнтири, конкретну релігійну парадигму.

Богослови, зокрема Католицької Церкви, ведучи мову про віруючу особистість, її свободу в релігійному контексті, акцентують увагу саме на поняттях "свободи віросповідання", "право на свободу віросповідання". Структурно свобода віросповідання включає: свободу вибору людиною конкретного віросповідання; свободу мислити, вірити так, як того бажає особистість; свободу мати, приймати і змінювати релігію; свободу сповідувати свою релігію як приватно, так і публічно, індивідуально чи разом зі своїми одновірцями; свободу здійснення релігійних обрядів, культу, ритуалів, нормативних приписів свого віросповідання; свободу шукати, отримувати і використовувати релігійну інформацію; свободу одержувати релігійну освіту, забезпечувати навчання і виховання своїх дітей у відповідності з власними релігійними переконаннями;

Означені елементи структури свободи віросповідання відображають особистісні аспекти цієї свободи. У своїй переважаючій більшості вони стосуються передовсім сфери совісті особистості, а тому будь-яке втручання у цю царину з боку влади, інших осіб чи релігійних спільнот є незаконним і неприпустимим. Лише три з них - свобода сповідувати публічно свою релігію; свобода здійснення релігійних обрядів, ритуалів, культу; свобода проповідувати, поширювати основи свого віросповідання - себто ті, що потребують "індивідуально-колективних та прилюдно-приватних" зовнішніх виявів, підлягають правовому регулюванню і навіть обмеженню з боку держави. Відтак обмежень може зазнавати, кажучи узагальнено, лише релігійна практика. Ці обмеження мають встановлюватися законом з чітко окресленою метою: *бути необхідними у демократичному суспільстві в*

*інтересах національної безпеки, охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі, або забезпечення належного визнання, захисту прав і свобод інших осіб*¹⁷.

Загальновідомо, що релігія є такою сферою життєдіяльності віруючої людини, де її суспільний характер виявляється найбільш рельєфно. Відповідні статті міжнародних правових документів, законодавчих актів, Конституції України, що стосуються свободи релігії беззастережно поширюють її і на релігійні спільноти, вказуючи на свободу для індивідів "сповідувати свою релігію і переконання як одноособово, так і спільно з іншими... у відправленні культу, виконанні релігійних та ритуальних обрядів і вчень"¹⁸. Принцип "спільно з іншими" вказує на можливість для віруючої людини добровільно об'єднуватися зі своїми одновірцями в релігійні спільноти, "*братства віри, поклоніння і служіння Богові*", з метою колективного сповідання релігії, "здійснення богослужіння, яке личить, на їхню думку, Богові і яке сприяє спасінню їхніх душ"¹⁹, а також для вільного здійснення культових дій, церемоніальних актів, ритуалів, обрядів, поширення основ свого віровчення, місіонерської та іншої релігійної діяльності.

Релігійна спільнота (*релігійне об'єднання, громада, церква, релігійна група тощо*) є вільним утворенням громадян-одновірців, метою якого є задоволення їхніх релігійних потреб. Кожна така спільнота має свою внутрішню структуру, статут, який регламентує не тільки питання, пов'язані із сповіданням релігії, а і торкається проблеми дисципліни, норм поведінки віруючих тощо. В даному контексті право на свободу релігії, що реалізується "спільно з іншими", стосується "більшого, ніж простої арифметичної суми індивідів". Воно охоплює "широке коло дій", які значною мірою виходять за межі богослужбових.

Католицька Церква, наприклад, відносить сюди також і свободу підтримувати своїх членів у релігійному житті та підтримувати їх навчанням, розвивати такі інституції, в яких їхні члени співпрацюють у тому, щоб уладнати своє життя відповідно до притаманних їм релігійних засад²⁰.

У релігієзнавстві свобода діяльності релігійних організацій характеризується через поняття "*свобода церкви*". Зрозуміло, що включення до нього терміну "церква" є дещо умовним. Коректнішим було б вживати понятійний конструкт "*свобода релігійних організацій (об'єднань)*", маючи на увазі всю поліваріантність їх вияву і враховуючи те, що поняття "церква" не

¹⁷ Див.: Загальна Декларація прав людини [ст. 29]; Міжнародний пакт про громадянські політичні права [ст. 18 (3)]; Європейська конвенція з прав людини [ст. 9 (2)]; Конституція України [ст. 34, 35] // Правові основи свободи совісті, релігій та релігійних організацій. – К., 2002. – С. 1,1,13,28,68.

¹⁸ Там само. – С. 11, 12, 28, 68.

¹⁹ Локк Д. Письмо о веротерпимости // Англійське свободомыслие: Д.Локк, Д.Толанд, А.Коллінз – М., 1981. – С. 34.

²⁰ Див.: Декларація про релігійну свободу // Права людини в Україні. Інформаційно-аналітичний бюлетень. – Вип. №: 16 – К.-Х., 1996. – С. 98.

покриває наявне розмаїття видів (*muniv*) релігійних спільнот. Слід враховувати також і те, що за своїм змістом воно неоднозначне.

Зауважимо, що в законодавчих актах різних країн, зокрема тих, що є учасниками СНД, і стосуються проблем свободи совісті, релігій в її колективному вияві використовуються різні, хоча і близькі за своєю сутністю термінологічні конструкти: "релігійні утворення" (*Азербайджан*), "релігійні організації" (*Україна, Вірменія, Білорусь, Туркменістан*), "релігійні об'єднання" (*Казахстан*), "культи" (*Молдова*), "релігійні об'єднання" і "релігійні організації" (*Росія*). А в законодавстві Литви вживається термін "релігійні общини і спільноти"²¹. В міжнародних правових актах рідко, але зустрічається термін «об'єднання віруючих, релігійні культу, організації чи асоціації»²².

В документах католицької і протестантських Церков вживаються терміни "свобода релігійних спільнот", "свобода Церкви". Зокрема, в "Декларацію про релігійну свободу" включено окремий параграф "Свобода Церкви", в якому наголошується на необхідності того, "щоб Церкви користувалися такою свободою дій, якої вимагає турбота про спасіння людей... Свобода Церкви є головною вимогою у відносинах між Церквою і публічними властями, а то і всім цивільним ладом... Церква також вимагає для себе свободи як спільнота людей, які мають право жити в цивілізованому суспільстві відповідно до приписів християнської віри"²³.

Узагальнюючи, слід сказати, що в робочому контексті доцільним є вживання уже конституційованого в релігієзнавстві поняття "свобода Церкви". Воно характеризує *ступінь автономності, незалежності релігійних організацій в богослужбовій, культовій діяльності, формуванні їх внутрішнього устрою, структури управління, їх правовий статус, можливості реалізації своєї місії і тих завдань, заради яких вони і створювалися*. Іншими словами, воно, це поняття, відображає соціально-правові можливості функціонування в державі церкви, релігійних об'єднань, громад та інших релігійних організацій.

Відзначимо, що свобода віросповідання – це вияв індивідуальної свободи, а свобода церкви – різновид свободи суспільної.

В окремих богословських працях, світських релігієзнавчих дослідженнях можна зустріти твердження, що свобода Церкви – це "свобода

²¹ Див.: Протопопов А.О. Религия и закон. Правовые основы свободы совести и деятельности религиозных объединений в странах СНГ и Балтии. Сборник – М., 2002. – С. 58-215.

²² Див.: Прикінцевий акт наради з безпеки та співробітництва в Європі; Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць наради з безпеки і співробітництва в Європі // Правові основи свободи совісті, релігій та релігійних організацій. – К., 2002. – С. 30, 31-32.

²³ Див.: Декларація про релігійну свободу // Права людини в Україні. Інформаційно-аналітичний бюлетень. – Вип. 16 – К.-Х., 1996. – С. 104.

совісті асоціації"²⁴. Зауважимо, що беззастережна екстраполяція принципів свободи совісті на релігійні спільноти є неправомірною і помилковою. Свобода совісті (в контексті релігійного самовизначення і самореалізації постає як "свобода віросповідання") виявляє себе як атрибут особистості (в т.ч. і віруючої). Релігійний зміст цієї свободи є лише одним зі множини можливих. Адже відомо, що релігійна самореалізація особистості, сповідання нею своєї (вибраної) релігії, публічний вияв релігійних переконань, відправлення культу, виконання обрядів, ритуалів можуть здійснюватися індивідуально і поза віросповідною спільнотою.

Поняття "свобода Церкви" є одним з важливих компонентів структури свободи релігії, тісно пов'язане зі свободою совісті, але не входить до її структури.

В даному контексті права і свободи релігійних організацій слід розглядати як дериват від права кожного віруючого індивіда на свободу віросповідання. Отже, "існує згідність між свободою Церкви і тією релігійною свободою, яку треба визнати як встановлений для всіх людей і спільнот правопорядок"²⁵.

Поняття "свобода церкви" включає структурно як свободу створення, управління, функціонування релігійних організацій, свободу богослужбової практики, так і свободу господарської, фінансової благодійної діяльності. До структури свободи церкви також входять: свобода релігійних організацій засновувати і утримувати вільно доступні місця богослужінь і зборів; свобода виховувати, навчати, призначати і замінити свій персонал згідно своїх вимог і стандартів; свобода запрошувати і одержувати добровільні фінансові й інші пожертвування; свобода вступати в консультації з релігійними культурами, установами та організаціями, в тому числі і зарубіжними, з метою співпраці і досягнення кращого розуміння потреб релігійних свобод; свобода створювати і утримувати відповідні благодійні або гуманітарні установи; свобода виробляти, набувати та використовувати у відповідному обсязі необхідні предмети і матеріали, пов'язані з релігійними обрядами, ритуалами, традиціями; свобода створювати релігійні навчальні заклади, недільні школи, вести викладання з питань релігії; свобода організованої місіонерської діяльності, поширення релігійної віри, основ того чи іншого віросповідання.

Цей перелік елементів структури свободи церкви, а отже і свободи релігії, можна було б продовжити, їх кількість та сутність не є величинами статичними, а змінними, що детермінується різними факторами соціального, економічного та політичного плану, процесами, що відбуваються в релігійній сфері, зокрема її плюралізацією, і залежать від стану державно-церковних відносин.

Зауважимо, що свобода Церкви, означені елементи її структури в частині, що виходить за межі чисто канонічної сфери (*форм, методологій*

²⁴ Див.: Руффини Ф. Религиозная свобода: История идей. – Спб., 1914. – С. 17.

²⁵ Декларація про релігійну свободу. // Права людини в Україні. Інформаційно-аналітичний бюлетень. – № 16 – К-Х., 1996. – С. 104.

богослужбової практики, культової діяльності в просторі вказаних вище обмежень) знаходиться під контролем держави і регулюється нею через систему як соціальних законодавчих нормативних актів, так і в загальному галузевому законодавстві, скажімо, Закон України "Про загальну середню школу", "Про охорону дитинства", "Про власність", "Про плату за землю", "Про банки і банківську діяльність", "Про гуманітарну допомогу"; кодекси "Про працю", "Про шлюб та сім'ю", тощо²⁶. В цих актах викладені норми, обставини, які вказують на межі, в яких мають діяти релігійні спільноти, їх права. Відзначимо, що держава не втручається у внутрішнє життя релігійних організацій, якщо вони діють у рамках законів України. При цьому передовсім за основу беруться права і свободи людей, які є членами цих віросповідних об'єднань.

Розглядаючи структуру свободи релігії, слід зупинитися і на такому її важливому компоненті як "свобода в релігії" (свобода в церкві). Це специфічне релігієзнавче поняття (яке раніше не вживалося у вітчизняному науковому обігу) характеризує міру свободи, яку допускає те чи інше віросповідання для своїх вірних у справах віросповідної практики, критичного сприйняття і тлумачення окремих (неканонічних) положень віровчення, норм, правил, приписів, так і можливість реалізації інших прав віруючими в межах релігійної спільноти. Іншими словами, йдеться про рівень, ступінь свободи віруючого в організаційно й інституційно оформленому просторі його релігійно вибору.

Це - надзвичайно важлива проблема. Вона має свою давню історію, яка пов'язана з проявами інакодумства, зокрема в християнській Церкві. Якщо уважно подивитися на її історію (в католицькому, православному чи протестантському прочитанні), то побачимо, що проблема свободи в церкві (свободи в релігії) завжди була актуальною, сповненою боротьби і трагізму.

Прагнення до її релігієзнавчого, зокрема богословського осмислення, відчутне, перш за все, в окремих країнах Європи та США²⁷. Дослідники цієї проблеми наголошують на тому, що рівень "свободи в церкві", пошанування прав людини, можливості їх практичної реалізації в організаційних структурах, інститутах тієї чи іншої релігійної традиції значною мірою залежать від багатьох факторів, зокрема від розвинутої внутрішньої "юридичної системи церкви", її екклезіології, форми управління, типу державно-церковних відносин²⁸.

²⁶ Див.: Законодавчі акти України з питань свободи совісті та релігійних організацій // Правові основи свободи совісті і релігії та релігійних організацій. – К., 2002. – С. 67-118.

²⁷ Див., наприклад, Курран Чарльз Е. Релігійна свобода і права людини у світі та церкві: християнська перспектива//Релігійна свобода і права людини: богословські аспекти. У 2-х т. – Т.1. – Л., 2000. – С. 355-369;

Neumann Johannes Menscheurechfe – Auch in der Kirche? – Zurich:Berziger. – 1976; Ratzinger Joseph, Maier Hans. Demokratik in der Kirch. – Limburg. – 1970.

²⁸ Див.: Эверетт Уильям Д. Права человека в церкви // Права человека и религия. Хрестоматия. – М., 2001. – С. 87.

Проблема створення умов і можливостей для реалізації прав і свобод людини в церкві є надзвичайно складною, фундаментальною дилемою. Прагнення окремих церков (зокрема, католицької) змінити історичну практику щодо хоча б наближеного розв'язання цієї проблеми заходять у суперечність з нормами Церкви, які захищають її право на збереження своїх традицій, своєї самобутності.

Окремі богослови наголошують на тому, що "якщо ми хочемо знайти розуміння в Церкві хоча б таких людських цінностей як свобода і рівність, то вони мають бути переосмислені з богословської точки зору"²⁹.

Незважаючи на ці труднощі, окремі Церкви шукають шляхи внутрішньої демократизації, вносять корективи (поки що незначні) в еклезиологію, поступово ліквідовуються аномальності щодо захисту прав і свобод людини в церкві. Відчутною є готовність до реформ в означеному контексті Католицької Церкви. Скажімо, після Другого Ватиканського Собору Католицька Церква пішла назустріч основним цінностям демократичної культури сучасності. Собор став переломним моментом у її житті. Він започаткував кардинальні зміни у позиції Церкви щодо прав людини, її свобод, в тому числі й свободи совісті, релігії. Стала предметом більш поглибленої (публічної) уваги ієрархів і богословів РКЦ і проблема свободи і прав віруючих у Церкві

Перші чіткі намітки цього можна знайти у листі Папи Павла VI "Ostagesima Adveniens" (1971р.), у документі Синоду єпископів (1971р.) під назвою "Справедливість у світі", в якому наголошується, «що місією Церкви є захист гідності, свободи й фундаментальних прав людини і сприяння їм. Проте, перш ніж проповідувати справедливість іншим, Церква сама повинна намагатися бути справедливою у своїй власній спільноті...»³⁰.

В цьому документі практично пропонується те, що можна назвати "біллем прав членів" Католицької Церкви. В ньому, зокрема, зафіксовано право на свободу самовираження. А в посланні Синоду єпископів РКЦ (1974) уже наголошується, що порушення прав людини у самій церкві "повинні бути усунені..."³¹.

Проте конкретні практичні процедури пошанування і забезпечення прав та свобод віруючого, в т.ч. і свободи совісті, в Католицькій Церкві ще не вироблені. І будь-які прояви вільнодумства, зокрема серед богословів церкви, їх твори, публічні виступи стають предметом посиленої уваги Конгрегації у справах віровчення, яка стоїть на сторожі істини, недопущення хибних поглядів і думок. Значна частина з них піддавалася дисциплінарному впливу,

²⁹ Див.: Huber Wolfgang, Todt H. Eduard. Menschenrechte: Perspektiven einer menschlichen Welt. – Stuttgart, 1977 – S. 205.

³⁰ Див.: Курран Чарльз Е. Релігійна свобода і права людини у світі та церкві: християнська перспектива // Релігійна свобода і права людини: Богословські аспекти. У 2-х т. – Т.1. – Львів, 2000. – С. 362.

³¹ Synod of Bishops. // Origins. – 1974. – №4 – P. 318.

іншим видам покарання³². Очевидним є той факт, що за своєю природою, за устроєм католицизм як віра не є демократичним.

І хоча в католицькій (*та й у православній*) Церквах принцип сумніву, власних підходів віруючих до осмислення віровчення, культових дій, свободи проявів вільнодумства відкрито не заперечується, проте на практиці це не підтримується, нерідко засуджується "в ім'я релігійної істини". Тексти Біблії визнаються "даром Бога християнській спільноті, а також носієм нормативного авторитету, що має визначати християнське життя". Тому будь-які прагнення критичного сприйняття цих текстів, а також окремих рішень вищого керівництва Церков і сьогодні розцінюється ієрархами РКЦ та РПЦ як такі, що спрямовані на те "щоб заперечити Писання і позбавити Слово Боже його авторитету". Більшість проблем, що виникає з реалізацією принципів "свободи в релігії" в християнських, та й інших конфесіях, спричинені негативною позицією церковної влади щодо виявів такої свободи. На практиці власна думка ієрарха Церкви, єпископа, митрополита, будь якого священнослужителя, сила їх авторитету мають пріоритетне значення. "Непомилність" церковної влади і сьогодні відіграє важливу роль у щоденному житті членів того чи іншого віросповідання.

Зрозуміло, що ніхто не абсолютизує право на свободу в Церкві, в релігії. Тим більше, що майже кожна соціальна спільнота (*особливо віросповідна*), в яку інтегрується індивід, прагне до того, щоб його поведінка, прагнення до самореалізації, самоствердження відповідали прийнятим у ній нормам і очікуванням. Це особливо стосується релігійної організації. Віруючий, добровільно вступаючи в релігійну спільноту, бере на себе певні зобов'язання, визнає певні обмеження, передовсім на сам зміст віри, свідомо зменшує простір своїх прав і свободи. Однак релігійна організація через різного роду приписи, норми, вимоги, які не завжди є канонічно обґрунтованими, значно звужує сферу вияву прав і свобод віруючого в релігії.

Дещо краща ситуація зі свободою в релігії в протестантських Церквах, деномінаціях. Відомо, що протестантська Реформація апелювала до свободи і наголошувала на важливості свободи в релігії. Протестантизм активно наполягав на свободі віруючого в релігійній спільноті.

Більшість протестантських Церков підносять значення, цінність окремої людини, її прав і свобод. Зауважимо, що права на судження у справах віри в протестантизмі ототожнюється зі свободою совісті³³. Разом з тим постійно наголошується, що права і свободи одного члена спільноти "не повинні ставитися вище за добробут цілої громади, але й громада не повинна скасовувати права будь-кого зі своїх членів"³⁴. Тому у своїй основі

³² Див.: Єверетт у.Д. Права человека в церкви//Права человека и религия. Хрестоматия – М., 2001. – С. 90.

³³ Див.: Нельсон Дж. Р. Права людини у творінні та спасінні: протестантське бачення// Релігійна свобода і права людини. Богословські аспекти. В 2-х т. – Т.І. – Львів, 2000. – С. 262.

³⁴ Там само. – С. 263.

протестантські Церкви розглядаються як "вільне й охоче об'єднання вірних", де вони можуть почуватися вільними в контексті реалізації своїх прав і свобод. Однак в протестантизмі теж існують певні "теологічні обмеження" прав і свобод "вірних", спрямовані на забезпечення єдності й цілісності віросповідних спільнот.

Осмилюючи проблему "свободи в релігії" (*в церкві*), варто відзначити, що вона є важливим структурним елементом свободи віросповідання (*а в більш, широкomu контексті і свободи совісті*) особистості у предметному полі "Церква-віруючі". Наголосимо ще раз, що ця свобода виявляє себе у можливості для віруючого індивіда вільно самореалізуватися в релігійному колективі в рамках певних канонів, приписів конкретного віросповідання, без будь-якого примусу з боку як одновірців, так і священнослужителів, кліру.

Разом із тим слід визнати, що повноцінна реалізація права на "свободу в релігії" (*Церкві*) і сьогодні для більшості релігійних традицій залишається проблематичною, оскільки "тертя між збереженням істини і свободою, між інтересами церковної спільноти й індивідуальною свободою буде існувати вічно"³⁵.

Релігієзнавче осмислення сутності структури як самого поняття "свободи релігії", так і змісту елементів, що творять її архітектоніку, дає можливість здійснити диференційований аналіз такого важливого і достатньо складного інтегрованого правового інституту, яким є свобода релігії.

Проф. А.Колодний

4. Проблеми релігійного життя нинішньої України

Україна практично вже три роки має владу Віктора Януковича, владу донецьких у всіх своїх гілках. Це не так багато часу, щоб робити якісь далекосяжні висновки про її діяльність. Ламати чи перебудовувати усталене двома десятиліттям років незалежності вже не просто (тим більше неукраїнському Донбасу), а подеколи це й не треба робити, бо ж не все, що було, можна позначити знаком мінус. Це можна сказати і про сферу релігійного життя України, про утверджену в ній свободу буття релігії, визнану світом до років президентства В.Ющенка однією із найдемократичніших систем державно-церковних відносин.

Україна – поліконфесійна країна. Законодавчо вона закріпила свободу віросповідань і свободу особистості в її релігієвиборі і релігієвияві, світськість сфер суспільного життя і можливість конфесій на урізноманітнення форм свого вираження, право на вільну пропаганду релігії і водночас широке

³⁵ Курран Чарльз Е. Релігійна свобода і права людини у світі та церкві: християнська перспектива // Там само. – С. 361.